

**«СЛУХАЙТЕ МУЗИКУ РЕВОЛЮЦІЇ»
(ПОДІЇ 1917–1919 рр. У ЛІРО-ЕПОСІ П. ТИЧИНИ Й О. БЛОКА)**

«Усім тілом, усім серцем, усією свідомістю – слухайте Революцію», – закликав у статті «Інтелігенція і революція» Олександр Блок [3, с. 239]. Стаття датована 9 січня 1918 року. Видатний російський поет-символіст сприймав світ через музично-слухові образи. Суголосним йому за типом світобачення був талановитий український поет Павло Тичина. Творчість обох митців привертала увагу кількох поколінь учених, зокрема слід назвати праці Л. Новиченка, В. Стуса, Г. Клочека, Ю. Коваліва, Наталії Костенко, С. Тельнюка та ін. Серед дослідників творчості О. Блока слід назвати В. Жирмунського, Д. Максимова, В. Орлова, К. Долгополова, І. Крука та ін. Проте заслуговує на увагу порівняльний аспект ставлення обох поетів до бурхливих і суперечливих подій 1917–1918 рр., які знайшли художнє відображення у ліро-епічних творах. Цим і визначається актуальність обраної теми.

Метою розвідки є компаративний аналіз поем П. Тичини «Золотий гомін» і «Скорбна мати» та О. Блока «Дванадцять», в яких яскраво відображено світовідчуження українського і російського поетів-символістів у поворотний момент історії.

Старшим за віком був Олександр Блок – він народився 1880-го року у дворянській родині у Санкт-Петербурзі. З цим містичним і магічним містом, культурною столицею Російської імперії було пов'язано багато у фізичному і духовному бутті найяскравішого представника російського «младосимволізму». Павло Тичина прийшов у світ 1891-го року у багатодітній родині скромного сільського дячка на Чернігівщині. По-різному склалися їхні долі: коли відбулася Лютнева революція, Блок був визнаним майстром поетичного слова, лідером російського символізму, автором віршів про «Прекрасну Даму».

Лютневу революцію Блок зустрів із захопленням, про що писав матері у листі від 23 березня 1917 року: «Бродив вулицями, дивився на єдине у світі і в історії видовище, на веселих і подобрилих людей, які кишать на нечищених вулицях без нагляду. Незвичайне усвідомлення того, що все можна, грізне, захоплююче дух і страшенно веселе. Може трапитися дуже різне, хвилина для країни, для держави, для всіляких “власностей” – небезпечна, але все перемагається усвідомленням, що сталося диво...» (переклад мій. – С.Л.) [1, с. 275]. У листах вичерпно окреслене ставлення поета до політичного перевороту – він щиро радіє поваленню самодержавної влади, вітає зміни, що відбуваються. Блок ходить вулицями Петрограда і «слухає музику революції»: фіксує у пам'яті обличчя, розмови, події, звуки, настрої. Усе це знадобиться йому для створення поеми «Дванадцять». Всюди він відзначає червону барву: «...нічого страшного немає, незвичайно велична воля, військові автомобілі з червоними прапорами, солдатські шинелі з червоними бантами. Зимовий палац з червоним прапором на даху» [1, с. 275], «...вся Литейна і весь Невський заповнені людом, матроси грають марш Шопена. Гроби червоні, в ту хвилину, коли їх опускають у могилу на Марсовому полі, відбувається салют з фортеці...» [1, с. 276]. Загальне враження поета – «...картина перевороту для мене більш менш зрозуміла: дещо надзвичайне, захоплююче» [1, с. 275]. Блок вирішив не повертатися на фронт, а залишився в Петрограді, увійшовши до складу спеціальної слідчої комісії у справі колишніх царських міністрів. Блок не приховує втіхи від споглядання спалених Литовського замку й Окружного суду. Він відчуває, що насуваються докорінні зміни і радісно чекає на них.

У цей самий час 26-літній Павло Тичина споглядає події Лютневої революції у Києві. У своїх працях Ю. Ковалів [5] та О. Поляруш [7] окреслюють історичні факти, що послужили поштовхом до створення поеми: Виконавчий комітет Центральної Ради 10 червня 1917 року затвердив І Універсал, в якому проголошувалося створення автономії України, щоправда, у складі Росії і джерелом влади оголошувався український народ. А 13 червня

на Софійському майдані у Києві відбувся масовий мітинг з нагоди Універсалу. Павло Тичина був свідком цих подій. Він радо вітав початок державотворення, як тоді вважалося, України: «І всі сміються, як вино. / І всі співають, як вино. / Я – дужий народ, / Я молодий!» [6, с. 27], «...слава! – з тисячі грудей» [6, с. 25].

Поет поглиблює історичну перспективу українського державотворення, увівши біблійний образ Андрія Первозванного. Він, як відомо, провістив появу Києва: «І засміялись гори, / Зазеленіли... / І ріка мутная сповнилася сонця і блакиті – / Торкнула струни» [6, с. 24]. І далі: «... Нал Сивоусим небесними ланами Бог проходить, / Бог засіває. / Падають / Зерна / Кришталевої музики. З глибин Вічності падають зерна / В душу. / І там, у храмі душі, / Над яким у недосяжній високості в'ються / Голуби-молитви, / Там, / У повнозгучнім храмі акордами розцвітають, Натхненними, як очі предків!» [6, с. 24–25]. У наведених уривках звернемо увагу на образ «кришталевої музики», дарованої Богом. Це звуки чисті, піднесені, оптимістичні.

Радість, сміх, багатоголосся – ось «музика революції», в яку захоплено вслухався П. Тичина. Але водночас він відчув внутрішній конфлікт, який ще не оприявнився, але потенційно загрожував у цій точці історичної біфуркації. Він відображений в образі калік: «Повзають, гугнявлять, сонце проклинають, / Сонце і Христа!» [6, с. 26]. Тривожні передчуття українського поета репрезентує також символічний образ Чорного птаха: «...у нього очі – пазури!» [6, с. 26]. Він «із гнилих закутків душі, / Із поля бою прилетів. / Кряче» [6, с. 26]. Повтор дієслова «кряче» маркує інший бік «музики революції» – голос Чорного Птаха виявляється протилежним сміхові і «золотому гомону».

Але попри семантично негативні образи калік, двох чорних гробів і одного світлого, Чорного Птаха, фінал поеми П. Тичини пронизаний оптимістичним настроєм:

Дзвенить, дзвенить, дзвонить

І б'ється на шматки...

— Чи то не золоті джерела скресають під землею?

Леліє, віє, ласкавіє,
Тремтить, неначе сон...

— Чи то не самоцвіти ростуть в глибинах гір? [6, с. 27].

Трикратний повтор дієслова «дзвенить» увиразнює життєдайні сили революції, її оновлювальне значення для суспільства. Привертають увагу мелодійні асонанси (-іє) та алітерації (звуків *л* і *в*): «леліє, віє, ласкавіє». Неологізм «ласкавіє» – індивідуально-авторський. Він не увійшов в активний запас української мови, але є зразком ніжної і мелодійної метафорики П. Тичини.

Якщо для О. Блока музика була одним із невід’ємних атрибутів символістської концепції (своєрідна варіація верленівської «музики у слові», доповненої ідеалом Вічної Жіночності, таємничої і прекрасної Софії), то для П. Тичини музика – органічний складник його душі, романтичного світовідчуття. Музичні образи і символи у творчості українського поета пронизують всі рівні його художнього світу – від звукового до метричного. Дебютна збірка мала назву «Сонячні кларнети» (1918), звукопис і образи музичних інструментів – арфи («Арфами, арфами...»), дзвіночків («Ми – дзвіночки...»), кларнета («Не Зевс, не Пан...») творять неповторний кларнетизм індивідуального стилю митця. Музичність у Тичини настільки зачаровувала читача, що В. Барка слушно назвав його «хліборобським Орфеем».

Ритміка «Золотого гомону», наближена до народно-тонічної системи віршування, це дещо зближує твір із поемою О. Блока «Дванадцять» – в обох зразках ліро-епосу автори прагнули відтворити стихію революції через гомін вулиці.

Російський поет-символіст створив поему «Дванадцять» у січні-лютому 1918 року – невдовзі після жовтневого перевороту 1917 року. У його творі домінує вже не стихія невизначеності між Лютневими і жовтневими подіями, а прихід до влади більшовиків. Блок чекав від народу творчих, звитяжних дій, привнесення в життя нової, свіжої сили. Натомість від спостерігає всюди хаос

і смерть – вбивство вуличної дівки Катьки її коханцем Петькою, «революційний крок» бравих матросів. Але куди і навіщо вони крокують, залишається невідомим.

Художний Ю. Анненков, який створив ілюстрації до поеми, згадував: «У 1917–1918 роках Блок, поза сумнівами, був захоплений *стихійною* стороною революції. “Світова пожежа” здавалася йому метою, а не етапом. Світова пожежа не була для Блока навіть символом руйнування: це був “світовий оркестр народної душі”. Вуличні самосуди уявлялися йому більш виправданими, ніж судові розслідування. “Ураган, незмінний супутник переворотів”. І знову, і завжди – Музика. “Музика” з великої букви. “Ті, хто сповнений музикою, почують зітхання всезагальної душі, якщо не сьогодні, то завтра”, – говорив Блок ще в 1909 році. У 1917 році Блоку здалося, що він її почув. У 1918-му повторив, що “дух є музика”. Блок говорив, що “революція є музика, котру той, хто має вуха, повинен почути”, і переконував інтелігенцію: “Всім тілом, всім серцем, всією свідомістю – слухайте революцію”. Ця фраза була ровесницею поеми “Дванадцять”» [8].

Ритмічна організація поеми О. Блока наближена до розмовної стихії: частівки асоціюються з вуличною дівкою Катькою, «плясові» інтонації змінюються маршовим «революційним кроком». Центральним у поемі є образ вітру – автор вдається до гіперболи: «На ногах не стоит человек» [8]. Вітер «гуляє», «свище». Його завивання – магічна вселенська музика. Образ вітру корелюється з образом віхоли, яка змітає все навколо. У символічному сенсі вона знищує старе життя, на місце якого має прийти щось нове. Але конструктивного первня у поемі немає Петька гуляє разом із братвою («свобода без хреста», тобто порушуються заповіді Божі). Але все ж таки в кінці поеми з’являється образ Ісуса, що викликало подив численних читачів. Критики по-різному інтерпретують цей образ: П. Флоренський і М. Гумільов вважали, що в кінці О. Блок зобразив не Христа, а Антихриста. Існує версія, що білий колір троянд на чолі Христа (на відміну від канонічного тернового вінця) означає, що «...Ісус мертвий. Тут ми вбачаємо перекличку з Фрідріхом

Ніцше <...>, а також із цитатою з твору самого Блока, написаного в 1918 році: «Церква померла, а храм став продовженням вулиці. Двері відчинені, посередині лежить мертвий Христос (переклад мій. – С.Л.)» [4]. На думку інших, саме Син Божий є тією силою, що здатна переродити кривавих червоногвардійців, тому він очолює їхній загін.

Реакція друзів і знайомих О. Блока була неоднозначною: відомо, що А. Ахматова, Ф. Сологуб та інші відмовлялися виступати на концертах, де декламувалася поема «Дванадцять» [8]. Виникає закономірне питання: чому? Відповідь проста: інтелігенція не сприйняла революцію як шлях оновлення, навпаки, в культурних колах революційне насильство сприймалося украй негативно. Натомість О. Блок ще від революційних подій 1905 року плекав ілюзії, що стихія бунту буде цілющою для суспільства. Поет вірив у духовне очищення людства, але помилився.

«Музика революції» в поемі «Дванадцять» реалізується у таких звукових образах: «Трах, тарарах-тах-тах-тах-тах!» (убивство Катьки), казенні репліки друзів Петьки «Революційний тримайте крок...», «Над собою тримай котроль!», ухарська пісня, яку співає чи то захмелілий Петька, чи то співають йому, кілька слів молитви («Упокой, Господи, душу раби Твоєї...»), виття «голодного пса», звуки «революційного кроку» [8].

Кожна з 12 частин поеми має окрему музичну тему, власний жанр і стиль. До маршового ритму, який пронизує увесь твір, додається: у 1-й – розмовні інтонації, у 2, 4 і 5-й – елементи «плясової» – народної танцювальної мелодії, 3-й – інтонації солдатської пісні, 7-й – ліричної пісні, 8-й – плачу, 9-й – романсу, 10-й – частівки.

Завивання вітру, постріли і ритмічний крок дванадцяти червоногвардійців несподівано доповнюються образом Христа. Ним автор прагнув освятити справи, що здійснюють більшовики. Але святості немає ні в їхніх діяннях, ані в чорному світі навколо. Дуже швидко О. Блок позбувся своїх ілюзій щодо революційних перетворень, але, на жаль, було вже пізно.

Розчарування у революційних перетвореннях відбилися і в поемі П. Тичини «Скорбна мати», написаній навесні 1918 року. Руїна, смерть, духовний занепад – ось що перебувало у фокусі художнього бачення українського поета. Поема має присвяту – «пам'яті моєї матері» [6, с. 29]. П. Тичина створює власний апокриф, який асоціативно співвідноситься з «Ходінням Богородиці по муках»: у центрі твору – пошук Марією Сина Божого серед кривавих полів України і її загибель: «Упала на обніжок, / Хрестом розп'явши руки!..» [6, с. 31]. Символічний образ Богородиці співвідноситься з образом України – вона шукає виходу із складної суспільно-історичної ситуації. Проте усі мандри Марії виявляються марними – їй так і не вдалося побачити «хоч тінь Його розп'яту» [6, с. 30]. Навіть звістка про Воскресіння Христа не приносить душевного полегшення: «Христом воскрес? – не чула, / Не відаю, не знаю» [6, с. 30]. Хресний шлях Матері Божої завершується на кривавому полі, де лише колосочки «Ой радуйся! – шептали. А янголи на небі – / Не чули і не знали» [6, с. 31].

У «Скорбній матері» відбилася розчарування поета у позитивних змінах у житті. Він тяжко переживав драматичний перебіг національно-визвольних змагань і передчував трагічну розв'язку. Звукова тканина тексту твориться з допомогою шепоту / шелесту житніх колосків, що створює композиційне кільце поеми. Також у ліро-епос уведено діалог Марії з Учнями Сина, які прямують до Емауса. Біблійна символіка цього міста пов'язана із воскресінням Христа. Але ні апостолам, на Матері Божій так і не вдалося побачити воскреслого Ісуса. Таким чином, П. Тичина створює сумну картину безпросвітнього горя і втрати духовних первнів. Посилюється ця думка з допомогою образу зеленого жита (символ життя) і чорного трупа (символ смерті). Висновок автора невтішний: «Не будь ніколи раю / У цім кривавім краю» [Лавр., с. 30]. Риторичні питання, виражені у невластне прямій мові Богородиці «За що Тебе розп'ято? / За що Тебе убито?» [6, с. 30], залишаються без відповіді.

Висновки. У ліро-епічних творах П. Тичини «Золотий гомін» і «Скорбна мати» втілилися надії, а потім біль автора від передчуття поразки національно-визвольних змагань. Прочини такої зневіри – пробудження хаотичних, некерованих, антигуманних сил у суспільстві, втілених в образі Звіра. Як відомо, це одне з імен Антихриста. Добро програло битву, утвердилося панування розбрату, зневіри, хаосу.

Поема О. Блока «Дванадцять» була написана як втілення стихії революції. Поет-символіст радо вітав повалення старого світу, навіть почав співпрацю з більшовицькими організаціями. Він покладав щирі сподівання на духовне очищення, пореволюційне оновлення життя. Однак цього не сталося.

У ліро-епічних творах обох поетів присутні біблійні образи, з допомогою яких автори намагалися знайти духовну опору у звихреній революцією дійсності. Однак сили добра виявилися занадто слабкими.

О. Блок і П. Тичина були музично обдарованими поетами, котрі тонко вловлювали ті небезпечні політичні тенденції, які розгорталися на їхніх очах. Першому доля відміряла лише 40 років. У медичних документах причиною смерті О. Блока було вказано хворобу серця, але насправді він згас, за власним висловом, від «нестачі кисню», від того, що «перестав відчувати музику». А другий придушив власний поетичний голос і на довгі роки став «радянським поетом», орденоносцем і академіком, але також довгі десятиліття страждав від духовної задухи, а його муза втратила колишню музичність і легкість.

Література

1. Блок А. 1917 // Собрание сочинений в шести томах / Александр Блок. – Л.: Художественная литература, 1983. – Т. 6. – С. 274–284.
2. Блок А. Дванадцать // Собрание сочинений в шести томах / Александр Блок. – Л.: Художественная литература, 1980. – Т. 2. – С. 313–323.
3. Блок А. Интеллигенция и революция // Собрание сочинений в шести томах / Александр Блок. – Л.: Художественная литература, 1982. – Т. 4. – С. 229–239.

4. Занегина А. «Двенадцать» Блока: версии по поводу образа Христа // <https://foma.ru/dvenadtsat-bloka-versii-po-povodu-obraza-hrista.html>
5. Ковалів Ю.І. Кларнетизм. Павло Тичина / Юрій Ковалів // Історія української літератури. Кінець ХІХ – поч. ХХІ ст. : У 10 т. – Том 3. У сподіваннях і трагічних зламах : [підручник]. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – С. 139–180.
6. Лавріненко Ю.А. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933 : Поезія – проза – драма – есей / [підг. тексту, передм. М. Наєнка]. – К.: ВЦ «Просвіта», 2001. – 794 с.
7. Поляруш О. «Вслухався я в той гомін золотий...»: поема П. Тичини «Золотий гомін» / О. Поляруш // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 5–9.
8. Поэма «Двенадцать». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

SUMMARY / ABSTRACT

Lenska S.V. “Listen to the music of revolution!” (the events of the 1917 – 1919 years in the poems by P. Tychnina and A. Blok)

In January 1918, the famous Russian symbolist poet A. Blok called: "Through the whole body, with all the heart, with all consciousness - listen to the Revolution". He wrote the article "Intellectuals and Revolution" in several months after the October Revolution.

Despite the fact that A. Blok and P. Tychnina were sufficiently studied by literary scholars, a comparative analysis of their poems was conducted for the first time.

The purpose of the article is a comparative analysis of the poems "The Golden Polyphonic" and "Grieving mother" by P. Tychnina and "Twelve" by A. Blok, which clearly reflects / expressed the world-view of Ukrainian and Russian symbolist poets in the turning point of history.

Both poets embraced the February revolution with enthusiasm. A. Blok went to Petrograd and recorded in the diary talks, rallies. It was "music of revolution" for him. This material was the basis of the poem "Twelve". He gladly waited for change.

At the same time, Ukrainian poet P. Tychna became a participant in a rally in Kiev on the occasion of the proclamation of Ukraine's independence. These joyous feelings are described in the poem "Golden Polyphonic". Joy, laughter is the music of the revolution for P. Tychna.

Two months after the October catastrophe of 1917, A. Blok wrote his famous poem "Twelve". It does not sound music, but element. Death is combined with the march rhythm. At the end of the poem, there is the image of Christ, which the researchers interpret differently.

P. Tychna wrote the poem "Grieving mother", in which the image of the Mother of God appeared, she looks for Jesus on the bloody fields of Ukraine, and she dies on such a field.

In the poems of P. Tychna "Golden Spit" and "Grieving mother" incarnated hope, and then the author's pain from the anticipation of the defeat of the national liberation struggle. The sufferings of such despair are the awakening of chaotic, unmanageable, anti-human forces in society embodied in the image of the Beast. As you know, this is one of the names of the Antichrist. Good lost the battle, the rule of discord, disbelief, chaos was confirmed.

The poem of O. Blok "Twelve" was written as the embodiment of the elements of the revolution. The symbolist poet greetably congratulated the overthrow of the old world, even began cooperation with the Bolshevik organizations. He laid sincere hopes for spiritual cleansing, a post-revolutionary renewal of life. However, this did not happen.

A. Blok and P. Tychna were musically gifted poets who thoroughly captured the dangerous political tendencies that unfolded in their eyes. The first fate was measured only 40 years. In medical documents, the cause of A. Blok's death was heart disease, but in fact he died, in his own words, from the "lack of oxygen", from the fact that "ceased to feel music". And the second suppressed his own poetic voice

and for many years became the "Soviet poet", an ordain and academician, but also for many decades suffered from a spiritual strangulation, and his muse lost its former musicality and ease.

Key words: poem, symbolism, musicality, image, biblical images.

Відомості про автора:

Ленська Світлана Василівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

ORCID / 0000-0002-9061-2777